

Корпоративна соціальна відповідальність: концепція і модель для України

І. ЛЕБЕДЄВ,
кандидат історичних наук
Одеський національний економічний університет

Розглянуто теоретико-методологічні засади корпоративної соціальної відповідальності як соціального і економічного інституту, опрацьовані теоретична концепція і практична модель КСВ стосовно реалій України. Уточнено й доповнено сукупність цілей, принципів, форм прояву і основних напрямів реалізації КСВ. Обґрунтовано положення про провідну роль КСВ у формуванні системи солідарної соціальної відповідальності головних суб'єктів соціуму.

Рассмотрены теоретико-методологические основы корпоративной социальной ответственности как социального и экономического института, разработаны теоретическая концепция и практическая модель КСО применительно к реалиям Украины. Уточнены и дополнены цели, принципы, формы проявления и основные направления реализации КСО. Обосновано положение о ведущей роли КСО в формировании системы солидарной социальной ответственности главных субъектов социума.

The theoretical and methodological foundations of corporate social responsibility as a social and economic institution are considered. The theoretical concept and practical model of CSR according to realities of Ukraine were proposed. The objectives, principles, forms and main directions of realization of CSR were further refined and expanded. The leading role of the CSR in formation of system of joint social responsibility of key actors of society is justified.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, солідарна соціальна відповідальність, корпоративна соціальна політика, корпоративне громадянство, соціальне партнерство, якість трудового життя, гідна праця.

Постановка проблеми. Глибока й довготривала соціально-економічна криза, яку Україна переживає протягом більш ніж 20 років, останнім часом перейшла у надзвичайно гостру і небезпечну фазу. Головною причиною такого розвитку подій, на наше глибоке переконання, є дефіцит соціальної відповідальності провідних суб'єктів соціуму – державної влади, бізнесу та інститутів громадянського суспільства. Тому ініціатива д.е.н. професора А. Колота розпочати на сторінках журналу «Україна: аспекти праці» дискусію щодо теоретичних і практичних питань корпоративної соціальної відповідальності представляється надзвичайно важливою і своєчасною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Корпоративна соціальна відповідальність з останньої чверті ХХ ст. привертає значну увагу дослідників, бізнесменів і громадських діячів. Провідні міжнародні інституції (ООН, МОП, Міжнародна організація зі стандартизації, Світовий Банк, Європейська Комісія, Міжнародна конфедерація профспілок та ін.), корпорації, наукові і громадські організації реалізують різноманітні проекти з дослідження КСВ. Найбільш вагомий вклад у цю справу внесли такі українські і зарубіжні вчені, як Р. Аккоф, І. Ансофф, Ю. Благгов, А. Берлі, Г. Боуен, О. Гришнова, К. Девіс, Т. Дональдсон, А. Керролл,

А. Колот, Ф. Котлер, Н. Лі, М. Ліборакіна, С. Перегудов, С. Сеті. Однак, незважаючи на чималу кількість опублікованих наукових робіт, все ще відчувається дефіцит теоретико-методологічних досліджень, в яких теоретичні концепції корпоративної соціальної відповідальності були б розглянуті комплексно в єдності з практичними моделями, бракує достатнього теоретичного обґрунтування її місця у системі соціально-трудових відносин і корпоративного управління, відсутня узгодженість щодо категоріальної визначеності низки ключових понять. Залишається відкритим питання про загальноновизнану методіку комплексного аналізу економічних і соціальних результатів реалізації КСВ. Все це обумовлює необхідність подальших теоретико-методологічних досліджень і прикладних методичних розробок з проблематики корпоративної соціальної відповідальності.

Метою статті є розробка рекомендацій щодо подолання дефіциту соціальної відповідальності у суспільстві на ґрунті опрацювання теоретичної концепції і практичної моделі КСВ стосовно до реалій України.

Матеріали і результати дослідження. Із самого зародження економічних знань деякими вченими висловлювалися думки про те, що підприємницька діяльність має не тільки економічний, але і соціаль-

ний аспект. Формування концепції соціальної відповідальності бізнесу почалося на межі XIX-XX століть з виходом у світ книги «Євангеліє багатства» (1900 р.) відомого американського бізнесмена і громадського діяча Е. Карнегі. Інтерес до КСВ істотно зріс після Другої світової війни, оскільки науково-технічна революція, що розгорнулася у розвинутих країнах, висувала нові підвищені вимоги до якості робочої сили, якої не можна було досягти без посилення уваги до соціальної сфери. Теоретичним віддзеркаленням процесу соціалізації суспільного буття стали нові дослідження, які істотно вплинули на формування та розвиток концепції корпоративної соціальної відповідальності, а саме:

- концепція соціальної ринкової економіки, яка націлена на більш повне задоволення потреб працівників і усього населення;
- концепція соціальної правової держави, яка сприяє процесу демократизації у політичній і економічній сферах, гарантує дотримання прав людини;
- теорія людського капіталу, яка поєднала домінуючий у економічній науці «доходоцентризм», що намагався звести суспільний прогрес до зростання матеріального багатства, з гуманістичними ідеями розвитку людини як критерію соціального прогресу;
- концепція громадянського суспільства як сукупності самодіяльних інститутів, здатних до організованих і відповідальних колективних дій на захист суспільно значущих інтересів;
- концепція соціального партнерства як системи суспільних відносин для узгодження і знаходження на основі компромісу балансу інтересів держави, роботодавців і працівників у регулюванні трудових та інших соціально-економічних відносин;
- концепція якості трудового життя, яка спрямована на більш повне задоволення матеріальних і соціальних потреб працівників, реалізацію і розвиток трудового потенціалу.

Формування наукових поглядів про корпоративну соціальну відповідальність проходило у боротьбі з неоліберальними концепціями, які активізувалися після економічної кризи середини 1970-х років. Неоліберали наполягають на тому, що в умовах ринкової економіки підприємства не зобов'язані вирішувати соціальні питання, утримувати соціальну інфраструктуру, брати участь у соціальних проектах, якщо це прямо не пов'язано з бізнесом. Враховуючи, що ідея соціальної відповідальності бізнесу отримала широку популярність, неоліберали намагаються звести її до благодійності і PR-захо-

дам. Згідно з неоліберальними рецептами «оздоровлення економіки» почали впроваджуватися антикризові програми, відомі як «рейганоміка» у США, «тетчерізм» у Великій Британії, політика жорсткої економії у Франції і т. ін. Скорочення податків і, відповідно, соціальних витрат, а також обмеження зарплат спочатку дали деякі позитивні результати, але потім обернулися зниженням платоспроможного попиту, що почали компенсувати кредитним стимулюванням, яке разом з ослабленням державного регулювання фінансової сфери призвело до світової фінансово-економічної кризи 2008 р.

Реалізація неоліберальної економічної моделі спровокувала посилення дисбалансів як у глобальному масштабі, так і усередині окремих країн. Відповіддю світової наукової і громадської думки на виклики часу стала низка новітніх теорій і концепцій, які тісно пов'язані з концепцією КСВ. Серед них насамперед слід згадати концепцію стійкого розвитку, яка спрямована на знаходження балансу між підвищенням добробуту нинішнього покоління і загрозами та перешкодами, що таке підвищення створює без збитку для майбутніх поколінь, основоположною ідеєю якої є усвідомлення різниці між кількісним економічним зростанням і якісним соціально-економічним розвитком. Її логічним продовженням стала концепція людського розвитку, яка дозволила сформулювати якісно новий, перспективний підхід до розуміння соціального прогресу з точки зору пошуку збалансованого співвідношення його економічної та соціальної складових. Істотний вплив на формування і розвиток концепції КСВ здійснила теорія соціального капіталу, яка прагне пояснити, як соціальні зв'язки організацій та індивідів впливають на результати їх діяльності. Висока якість соціального капіталу, якій розуміється як «сукупність інститутів, стосунків і норм, які формують кількість і якість соціальних взаємодій в суспільстві»¹, тісно пов'язана із соціальною відповідальністю, яка, у свою чергу, здійснює зворотній вплив і сприяє розвитку соціального капіталу.

Досліджуючи соціально-економічну сутність корпоративної соціальної відповідальності, ми виходимо з того, що, згідно з методологією інституціональної економічної теорії, феномен «корпоративна соціальна відповідальність» у загальному плані є соціальним інститутом, тобто «сукупністю норм, приписів і вимог, пов'язаних з певною організаційною структурою, за допомогою яких суспільство контролює і регулює діяльність людей в найбільш

¹ The World Bank: Social Capital: Publications & Reports [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://web.worldbank.org/wbsite/external/topics/extsocialcapital/html>

важливих сферах суспільного життя»². Поряд з тим корпоративна соціальна відповідальність є економічним інститутом – елементом соціальної структури, що характеризує пристрій, форми організації та регулювання економічного життя³. Методологія соціоекономічної парадигми⁴ дозволяє визначити КСВ як соціоекономічний інститут, що усуває подвійність категоріальних визначень КСВ і сумніви у правомірності її дослідження в системі економічних наук.

З'ясування сутності КСВ як суспільного явища доцільно розпочинати з іменника «відповідальність», що є складним філософсько-соціологічним поняттям, яке відображає об'єктивний, історично конкретний характер взаємовідносин між особистістю, колективом, суспільством з точки зору свідомого здійснення пропонованих до них взаємних вимог⁵. «Відповідальність – обов'язок і готовність суб'єкта відповідати за скоєні дії, вчинки та їх наслідки. Залежно від характеру застосовуваних санкцій розрізняють відповідальність юридичну, матеріальну, моральну, політичну і т. п. Залежно від суб'єкта розрізняють відповідальність індивідуальну і колективну»⁶. Таким чином, корпоративна соціальна відповідальність як складне явище характеризується низкою аспектів:

1) є атрибутом, властивістю суб'єкта і проявляється в його готовності та здатності передбачати і відповідати за наслідки своєї діяльності (або бездіяльності);

2) є не тільки обмежувальним фактором поведінки людини, але й твірним компонентом її діяльності в усіх сферах взаємодії всередині соціуму⁷.

3) нерозривно пов'язана з діяльністю і проявляється в ній.

Соціальна відповідальність – це є не тільки відповідальність у соціальній сфері, але загальна відповідальність перед соціумом у цілому (в особі його суб'єктів), що включає в себе перелічені вище види відповідальності – політичну, економічну, юридичну, моральну тощо. Соціально відповідальна пове-

дінка передбачає усвідомлення суб'єктом всієї повноти вимог, що пред'являються до нього іншими суб'єктами, суспільством, державою. І не тільки усвідомлення, а й виконання цих вимог.

Корпоративна соціальна відповідальність – це різновид колективної відповідальності за дії, які в їх конкретності були вчинені індивідами, але зумовлені приналежністю цих індивідів до організацій, від імені й за дорученням якої вони діяли⁸. «Корпоративна» у такому контексті розуміється як «організаційна», а не та, що притаманна тільки корпораціям – акціонерним товариствам. Тому поняття «корпоративна соціальна відповідальність» може використовуватися щодо організацій різних видів власності і організаційно-правових форм.

Причини виникнення й існування суспільного явища значно зумовлюють його ціль, тобто результат, на який навмисно спрямований процес⁹. У чисельних документах міжнародних організацій, об'єднань роботодавців, профспілок, некомерційних організацій і наукових працях визначаються різні цілі реалізації КСВ, від «чутливості до очікувань суспільства» до конкретних дій для вирішення загально значущих проблем. Автор підтримує останнє положення і вважає за доцільне конкретизувати і доповнити його такими цілями, як забезпечення стійкого розвитку, удосконалення соціально-трудових відносин, розвиток людського потенціалу.

Сутність і ціль існування явища складають основний зміст формулювання його визначення. Узгодженого формулювання визначення поняття «корпоративна соціальна відповідальність», яке повно розкривало би його сутність, поки ще немає, хоча у багатьох наукових і практично-методичних публікаціях запропоновано різні варіанти. Головною причиною різного розуміння поняття КСВ, як справедливо відмічає д.е.н., професор О. Грішнова, є принципово різні підходи до розуміння її сутності і цілей¹⁰.

Автором запропоновано таке формулювання визначення КСВ:

²Глоссарий.ru [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.glossary.ru>

³Там само.

⁴Соціоекономічна парадигма - засновник А. Етциони (A.Etzioni) - розглядає індивіда не тільки як homo economicus, який прагне максимізувати корисність (класична парадигма), а як homo socialis, що знаходиться у взаємодії із соціумом, спрямована на пізнання економічних процесів і управління ними з урахуванням впливу соціальних відносин та інших позаекономічних факторів.

⁵Філософський енциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия. 1983.

⁶Социология: Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. – М.: 2003.

⁷Філософський словник соціальних термінів. – К., 2005, С. 141–142.

⁸Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Под редакцией В. С. Стёпина. – М.: Мысль. 2001.

⁹Новая философская энциклопедия. – М.: Мысль, 2000. – 244 с.10Грішнова О. А. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями РОЗВИТКУ в Україні // Україна: аспекти праці, 2010, №7, С. 3.

¹⁰Грішнова О. А. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями РОЗВИТКУ в Україні // Україна: аспекти праці, 2010, №7, С. 3.

– корпоративна соціальна відповідальність – це спрямована на стійкий розвиток активна соціальна позиція підприємства, яка включає сумлінне виконання нормативних актів і угод із соціального партнерства, а також добровільно прийнятих додаткових зобов'язань по задоволенню економічних і соціальних потреб внутрішніх і зовнішніх заінтересованих осіб і суспільства у цілому¹¹.

Із запропонованого визначення випливає, що корпоративна соціальна відповідальність – це не тільки «відгук на очікування суспільства», декларація про наміри, «добровільні соціальні зобов'язання», але й обов'язок перед суспільством, який передбачає сумлінну активну діяльність з його виконання. Реалізація КСВ має здійснюватися з дотриманням певних принципів, переліки яких надавалися у деяких документах міжнародних інституцій (наприклад, ISO¹²), деклараціях громадських організацій і науковій літературі, але, на наш погляд, вони потребують додаткового уточнення і доповнення. Найважливішими принципами реалізації КСВ вважаємо такі: патріотизм; гуманізм; органічне поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості та ресурсно-екологічної збалансованості; баланс інтересів роботодавців, працівників і держави; добровільність прийняття і виконання додаткових соціальних зобов'язань, не передбачених законодавством; етичність; соціальна звітність і відвертість до діалогу із заінтересованими сторонами.

Соціальна відповідальність виникає на основі соціальних норм і реалізується як через форми соціального контролю (закон, статут, громадська думка), так і через розуміння суб'єктами соціуму своєї суспільної ролі, через горизонтальні зв'язки, що з'єднують елементи суспільного життя більш тісними і неформальними відносинами¹³. Соціальна відповідальність може проявлятися у різних видах залежно від сфери соціальної діяльності та зв'язку з конкретними соціальними нормами. Відтак, виокремлюють політичну, юридичну, економічну, суспільну, професійну, моральну відповідальність тощо. Відрізняють також рівні прояву соціальної відповідальності:

➤ особистий – проявляється у дотриманні індивідом основних правил, вимог, принципів, засад спільного буття, визначає ступінь громадянської зрілості особи та є основою для інших рівнів соціальної відповідальності;

➤ корпоративний – соціальна відповідальність організацій і груп. Його вирішальне значення визначається тим, що саме організації складають основу соціуму. Серед організацій особливу роль відіграють підприємства, що є базовою одиницею економічної діяльності, де проходить трудове життя людини;

➤ регіональний – соціальна відповідальність суб'єктів управління окремих регіонів в межах однієї держави;

➤ державний – визначає відповідальність суб'єктів управління держави перед нинішнім і майбутніми поколіннями свого народу і людства за збереження природної і культурної спадщини та забезпечення соціального прогресу;

➤ міжнародний – соціальна відповідальність сукупності держав перед світовою спільнотою;

➤ глобальний – відповідальність міжнародної спільноти в особі найвпливовіших міжнародних організацій за збереження людської цивілізації, визначає пріоритети світового розвитку¹⁴.

Корпоративна соціальна відповідальність, на нашу думку, має дві форми прояву: у внутрішньому середовищі – як корпоративна соціальна політика, у зовнішньому – як корпоративне громадянство. Корпоративна соціальна політика – це система цілеспрямованих і послідовних дій керівництва організації, спрямованих на задоволення матеріальних і духовних потреб працівників з метою розвитку соціальних чинників економічної діяльності та їх ефективному використанню¹⁵. Корпоративна соціальна політика, таким чином, являє собою систему заходів соціального характеру, що спрямовані на вдосконалення соціального середовища підприємства з метою отримання економічних і соціальних результатів.

Сучасне підприємство як відкрита соціально-економічна система, знаходиться у постійній взаємодії

¹¹Лебедев І. В. Корпоративна соціальна відповідальність як передумова сталого розвитку // Вісник Донецького університету: Серія В: Економіка і право, 2011, №2, С. 114.

¹²ISO 26000: Guidance on Social Responsibility [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.iso.org/iso/iso_catalogue/management_and_leadership_standards/social_responsibility/sr_iso26000_overview.htm /. Назва з екрану.

¹³Москвин Л. Б. Социальная ответственность в реформируемом обществе (на примере России) / Л. Б. Москвин // Социум и власть, – М., 2003, С. 149–162.

¹⁴Докладніше див.: Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / За наук. редакцією д.е.н., проф. А. М. Колота – К.: КНЕУ, 2012, С. 56–59; Колот А. М. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади // Україна: аспекти праці, 2010, №7, С. 3–9.

¹⁵Лебедев І. В. Соціальні технології сучасного менеджменту // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. - Спец. вип. Стратегічні імперативи сучасного менеджменту – у 2 ч. – Ч. 2. – К.: КНЕУ, 2012. – С. 363.



Рис. 1. *Пріоритетні напрями реалізації корпоративної соціальної відповідальності*

Джерело: Розробка автора

із зовнішнім середовищем. Соціальну взаємодію підприємства із зовнішнім середовищем, якщо вона відбувається на засадах корпоративної соціальної відповідальності, ми визначаємо як «корпоративне громадянство» (КГ). Це поняття поширено застосовувалося у наукових публікаціях, але узгодженого розуміння його сутності і категоріального визначення поки ще немає. Деякі дослідники¹⁶ вважають поняття «корпоративне громадянство» тотожним КСВ або етапом її розвитку, що, на наш погляд, не є цілком вірним. КГ нерідко використовується як синонім таких понять, як корпоративна філантро-

пія, соціальне «включення» корпорації, стратегічне соціальне інвестування тощо¹⁷. У політичному контексті воно вживається як метафора соціально відповідальної й етично мотивованої поведінки бізнесу у сферах, що лежать за межами досягнення суто економічних результатів.

У найзагальнішому плані корпоративне громадянство – це взаємодія організації з органами влади і суспільством з метою вирішення суспільно значущих проблем і формування власної репутації як соціально відповідального суб’єкта не тільки економічних, але й інших суспільних відносин. Виходячи

¹⁶Благов Ю. Е. Корпоративная социальная ответственность: эволюция концепции. / Ю. Е. Благов – СПб: Изд-во «Высшая школа менеджмента», 2010 – С. 123.

¹⁷Там само. – С. 124.

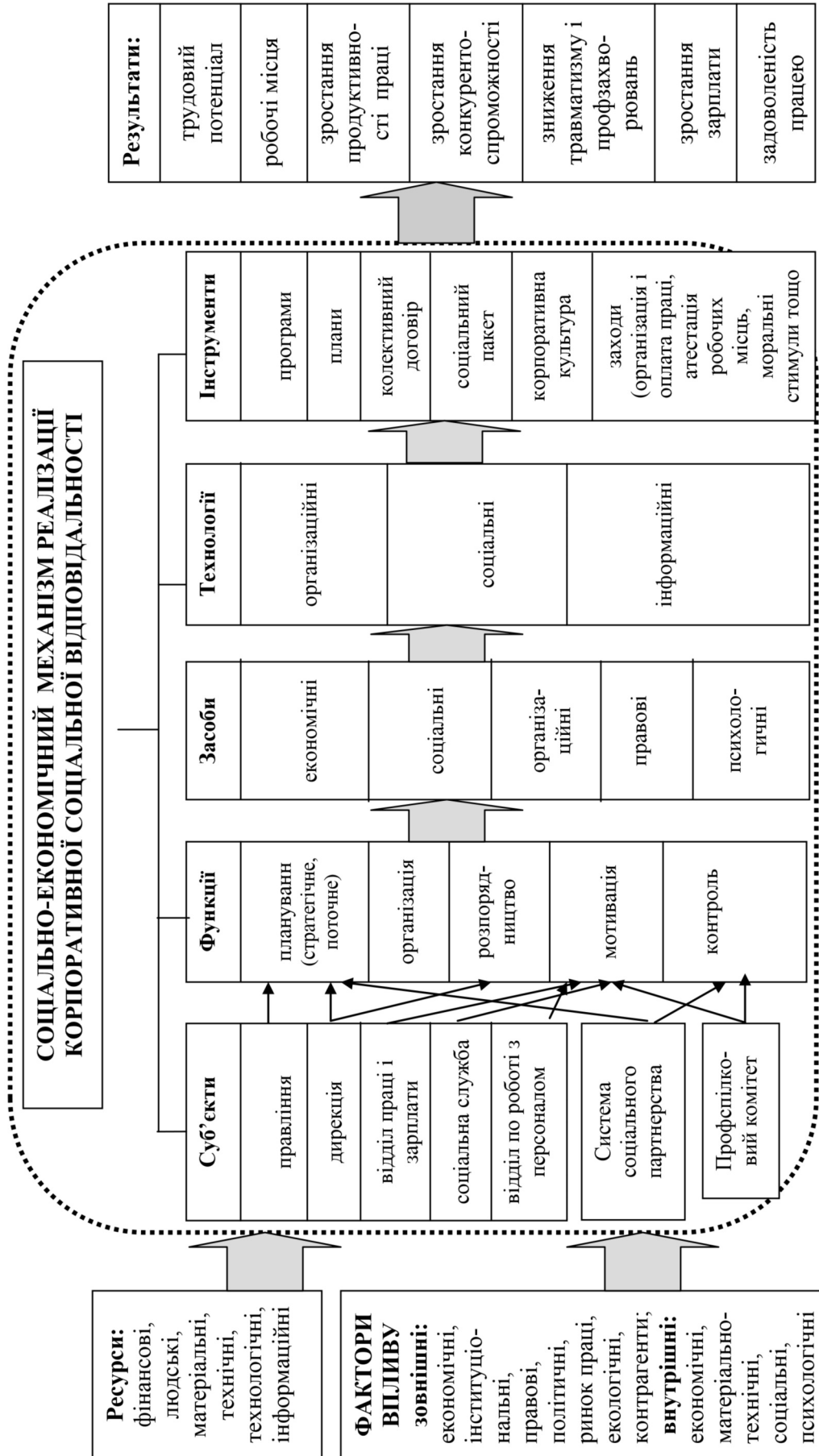


Рис. 2. Концептуальна схема соціально-економічного механізму реалізації КСВ

Джерело: Розробка автора

з цього, ми запропонували таке визначення: корпоративне громадянство – це діяльність організації, що свідомо спрямована на вирішення суспільно значущих проблем у зовнішній сфері, до яких не зобов'язує законодавство, і в яких немає прямої економічної зацікавленості¹⁸.

Пріоритетні напрями реалізації корпоративної соціальної відповідальності у формі корпоративної соціальної політики і корпоративного громадянства представлені на рис. 1.

Вельми складне і відповідальне завдання із впровадження КСВ (як, втім, будь-яких новаторських проектів) – побудова ефективного механізму реалізації. Нами пропонується концептуальна схема соціально-економічного механізму реалізації КСВ у складі чотирьох блоків: органи, функції, технології, інструменти (рис. 2). Згідно із запропонованою концептуальною схемою, суб'єктами цього соціально-економічного механізму поряд з органами управління підприємством є система соціального партнерства і профспілковий комітет, тим самим ми підкреслюємо їх роль у впровадженні КСВ, яка, на наш погляд, багатьма авторами применшується. Це є зрозумілим, враховуючи нинішній незадовільний стан профспілкового руху в Україні, але ми переконані, що оздоровлення суспільства не може відбутися без оздоровлення найбільш масової громадської організації – профспілок.

Деякі автори, констатуючи дефіцит КСВ в Україні, висловлюють пропозиції його подолання за допомогою посилення впливу державної влади шляхом нормативно-правового регулювання, адміністративного тиску і навіть створення спеціальних органів з КСВ на усіх рівнях. У якості інструментів просування КСВ пропонується також «матеріальне заохочення» у вигляді податкових пільг підприємствам, які продекларували свою прихильність їй. Ці пропозиції, на наш погляд, суперечать самій сутності КСВ, яка є обов'язком бізнесу перед суспільством і повинна проявлятися у його діяльності без будь-якого тиску з боку держави.

Якщо прийняти курс на «одержавлення» КСВ, то це вже буде не «активна соціальна позиція» і не «добровільно прийняті додаткові зобов'язання» бізнесу, а виконання вимог нормативно-правових актів. Якщо стимулювати КСВ за допомогою податкових пільг – це вже буде не корпоративне громадянство, а спосіб зменшення оподаткування бізнесу. Держава, безумовно, не може не стимулювати розвиток КСВ, але повинна робити це не методами пря-

мого тиску або «плати за соціальну свідомість» у вигляді податкових пільг, а створюючи відповідні правила гри, коли бути соціально безвідповідальним стане економічно не вигідним і морально неприйнятним.

Враховуючи провідну роль корпорацій у сучасному суспільстві, слід визнати, що належний рівень КСВ має визначальне значення для розбудови системи солідарної соціальної відповідальності (ССВ) соціальних партнерів – держави, підприємництва і професійних спілок на засадах соціального партнерства. Важлива роль у розбудові ССВ належить державі, яка повинна подавати приклад соціальної відповідальності, стимулювати, а у необхідних випадках вимагати цього від інших суб'єктів соціуму. Неминуще значення має рівень активності і соціальної відповідальності громадянського суспільства, насамперед його ядра – професійних спілок, їх здатності до організованих і відповідальних колективних дій на захист суспільно значущих інтересів.

Висновки. Аналіз генези і еволюції концепції корпоративної соціальної відповідальності дає підстави констатувати історично закономірний і необхідний характер її виникнення, розвитку і набуття ролі важливого чинника економічного і соціального прогресу. Це відбувалося внаслідок дії як об'єктивних причин – прогресу продуктивних сил і виробничих відносин, посилення соціалізації економіки, підвищення ролі соціальних факторів, насамперед людського і соціального капіталу, так і суб'єктивних – затвердження в суспільстві принципів гуманізму, політичної і економічної демократії, прав людини, соціальної справедливості та солідарності. Концепція КСВ розвивалась у тісній взаємодії з новітніми економічними і соціальними теоріями і концепціями: людського капіталу, соціального капіталу, соціальної ринкової економіки, соціальної правової держави, громадянського суспільства, соціального партнерства, стійкого розвитку, людського розвитку якості трудового життя, гідної праці.

На нинішньому етапі перед Україною гостро стоїть завдання: подолати гостру національну кризу, переламати негативні тенденції і вийти на шлях стійкого соціально-економічного розвитку, що в сучасних умовах неможливо без забезпечення належного рівня солідарної соціальної відповідальності головних суб'єктів соціуму – державної влади, бізнесу, профспілок, а також інших інститутів громадянського суспільства.

¹⁸ Лебедев І. В. Корпоративне громадянство у контексті сталого розвитку // Сталій розвиток промислового регіону: соціальні аспекти. Моногр.: НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк: ДонУЕП, 2012. – С. 465.